

סוגיה עג: השבתת חמץ בערב פסח שחל להיות בשבת

**

רקע

שני מקורות תנאיים עוסקים בדין השבתת חמץ בערב פסח שחל להיות בשבת, משנה בפרקנו וברייתא בפרק ראשון. יש להשוות ביניהם, ולעמוד על היחס ביניהם. שימו לב: האם הזמנים להשבתה הם זמנים שחייבים לבער בהם או זמנים שמותר לבער בהם?

מקורות

- א. מט. "מתני' ארבעה עשר שחל להיות בשבת... וביערנו את החמץ"
 יג. "אמר רב הלכה כרבי יהודה... אמר רב פפא משמיה דרבא לא לבער"
 ב. רי"ף טו--טז. באלפס "מתני' ארבעה עשר... איש ברתותא דהלכתא כוותיה"
 ה. באלפס "ת"ר ארבעה עשר שחל להיות בשבת... וכן הלכה"
 בעל המאור טו: באלפס
 ר"ן ה. באלפס ד"ה ושורפין תרומות תלויות, ומיהו
 רא"ש סוף סי' ו ד"ה מתני' ארבעה עשר, גמ' תניא אמר ר' אלעזר בר צדוק
 רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ג הל' ג-ד, והשגת הראב"ד
 טור סי' תמד, "ארבעה עשר שחל להיות בשבת... וביום השבת יבטל"
 ג. שו"ת הרא"ש כלל כד סי' א
 ריטב"א יג. סוד"ה גמרא אמר רב נחמן
 כל בו סי' מח, ח ע"ג
 ג. שו"ע סי' תמד ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ח, י, יד, טו, כ, כא]

טור סי' תמד

ארבעה עשר שחל להיות בשבת בודקין בליל י"ג ומבערין הכל לפני השבת ומשיירין מזון ב' סעודות לצורך השבת דסעודה ג' זמנה אחר המנחה ואז אינו יכול לעשותה לא במצה ולא בחמץ וטוב לעשותה בפירות ור"ת היה נוהג לעשותה במצה עשירה שנילושה במי פירות וכן הורה רש"י לבער הכל לפני השבת ולשייר מזון ב' סעודות ולא לאכול מצה כדי שיאכל אותה בלילה לתיאבון וטוב לבער בע"ש קודם חצות אע"פ שמותר לאחר חצות שלא יבאו לטעות בשאר השנים לבער אחר חצות וביום השבת יבטל.

תשובה לא"א הרא"ש ז"ל ששאלת י"ד שחל להיות בשבת אם יכול לומר לעכו"ם להוליך המפה והקערות חוץ לבית לא ידענא למה צריך להוציא המפה והקערות חוץ לבית אלא ינער המפה ויקנח הקדרות יפה באצבעו ויטמנם מן העין עם שאר כלי חמץ שנשארו.

ההולך ביום י"ד לדבר מצוה כגון למול את בנו או לאכול סעודה ראשונה של אירוסין או של סבלונות בבית חמיו ונזכר שיש לו חמץ בביתו אם יכול לחזור לביתו ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבערו על כמה הוא חוזר על כביצה ואם לאו שאינו יכול לחזור או שהוא פחות מכביצה מבטלו

בלבו ודיו. היה הולך להציל מן הנהר ומן הדליקה ומיד העכו"ם יבטלנו בלבו ולא יחזור. היה הולך לעשות עירוב כדי לילך לצורך דברי הרשות חוזר מיד ויבערו ואפי' הולך לערב כרי לילך ללמוד לפני רבו חשוב דברי הרשות. היה לו עיסה בביתו והוא טרוד במקום א' וירא שמא תחמיץ מבטלו בלבו במקום שהוא קודם שתחמיץ.

שו"ת הרא"ש כלל כד סימן א

ששאלת: ערב פסח שחל להיות בשבת, אם יכול לומר לא"י = לאינו יהודי = להוליך המפה לביתו. שר"י ז"ל כתב בפ"ק [דשבת יט], דדוקא מזוונות נותנים לפני הכותי בחצר, אבל לא שאר חפצים, משום דודאי יוציאם. לא ידענא למה צריך להוציא המפה והקערות מהבית, אלא ינער המפה, והקערות יקנחם באצבעו, וטומנם מן העיץ עם שאר כלי החמץ.

רי"ט ב"א יג. סוד"ה גמרא אמר רב נחמן

...וצריך לזהר שלא לעשות דייסא באותו שבת, וכן שלא לצנום פת הבאה בקערה בענין שיהא נדבק בקערה, דאם כן תהא הקערה וקדירה צריכה הדחה מפני חמץ הנשאר בה שהוא חשוב בעין, והדחות קערות וקדירות בשבת אסור לאחר סעודה.

כל בו סי' מח, הע"ג

ושיירי פתיחין שנשתיירו לפניו מבטל בלבו בשבת. הגאון רב האי ז"ל כתב מנהגא דחזי לנא דאין מבשלין דייסא ולא כל דבר שמבשלין בכלי שיצטרך בו הדחה בי"ד שחל להיות בשבת וכן אין עושין פת צנומה בקערה מכיון שצריך להדחיו.

הסבר הסוגיה

"ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת דברי רבי מאיר וחכמים אומרים בזמנו רבי אלעזר בר צדוק אומר תרומה מלפני השבת וחולין בזמן". [משנה מט.]

"ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ושורפין תרומות טמאות תלויות וטהורות ומשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות כדי לאכול עד ד' שעות דברי רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא שאמר משום רבי יהושע". [ברייתא יג.]

נחלקו התנאים במשנה לגבי זמן ביעור חמץ בערב פסח שחל להיות בשבת. רבי מאיר מחמיר לבער את החמץ לפני שבת, חכמים מקילים לבער בשבת, ורבי אלעזר בר צדוק מקל בחולין ומחמיר בתרומה.

בברייתא דעה הפוכה מדעתו של רבי אלעזר בר צדוק. רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא פוסק, כשיטת רבי מאיר ורבי אלעזר בר צדוק, לבער תרומות טהורות בערב שבת. "אמרו

לו" מחמירין שלא ישרוף תרומות טהורות בערב שבת, ולהפסיד תרומות בידים, אלא להמתין לשבת, אולי ימצא להם אוכלים.

בברייתא יש תוספת שבמשנה אינה מוזכרת. הברייתא אומרת שלמרות שיש לבער הכל מלפני השבת, ניתן להשאיר לשבת מזון שתי סעודות. נחלקו הראשונים האם התנאים של המשנה מסכימים לדין זה. רש"י [מט. ד"ה מבערין את הכל], הרמב"ן [ה. באלפס], הר"ן [ד"ה ד"ה מיהו] וכך משמע גם מהרי"ף [טז. באלפס] סוברים שרבי מאיר ורבי אלעזר בר צדוק מודים שמשיירים מזון שתי סעודות. רבינו אפרים [בר"ן שפ], בעל המאור [טו: באלפס] ותוס' רבינו פרץ [יג. ד"ה משייר] סוברים שהם חולקים [רבינו אפרים ובעל המאור אומרים שגם רבי אלעזר בר צדוק חולק. לא זכיתי להבין שיטה זה. כיצד יכול להיות שאסור להשאיר מזון שתי סעודות מתרומה, ומשיירים את כל החולין לבערו בשבת?].

מחלוקת זו משמעותית להבנת הדין. הראשונים הסוברים שמשיירים מזון שתי סעודות סוברים שבשבת זו לא ניתן לבער את החמץ, אבל ניתן לאוכלו, ולכן מותר לשייר מזון לשבת. רבינו אפרים ובעל המאור החולקים סוברים, שחכמים הקדימו את מצות השבתת חמץ לערב שבת, ולכן חובה להשבית את כל החמץ לפני שבת.

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרי"ף [טז. באלפס] פוסק כרבי אלעזר בר צדוק כיוון שהוא סובר כרבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא, והגמ' [יג.] פסקה כמותו. מסבירים הרמב"ן [במלחמות ה. באלפס] והר"ן [שם ד"ה ומיהו], שדברי רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא, "ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת", מתייחסים לתרומה בלבד. חכמים החמירו לבער את התרומה לפני שבת, כיוון שאוכלי תרומה מעטים. בחולין לא עסק רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא, ולכן חוזרים לכללי הפסיקה הרגילים. חכמים ורבי אלעזר בר צדוק מתירים לבער חמץ בשבת, ורק רבי מאיר חולק. הלכה כמותם, שהלכה כרבים.

הרמב"ם [פ"ג הל' ג-ד] פוסק: "חל ארבעה עשר להיות בשבת... מניח מן החמץ כדי לאכול ממנו עד ארבע שעות ביום השבת ומניחו במקום מוצנע והשאר מבערו מלפני השבת... היו לו ככרות רבות של תרומה... מניח מן הטהורה כדי לאכול עד ארבע שעות ביום השבת בלבד". הרמב"ם פוסק שמותר לשייר לשבת מזון שתי סעודות בלבד, ואת השאר שורף בערב שבת. נראה להסביר, שהרמב"ם מפרש את דברי רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא כפשוטם, שמבערים לפני שבת, גם תרומה וגם חולין. אם כך, רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא סובר כרבי מאיר, והלכה כוותיה.

הרא"ש [סוף סי' ו] פוסק כרי"ף, אבל הטור [סי' תמד] מצטט להלכה את פסק הרמב"ם, שמבערים את כל החמץ מלפני שבת, ואינו מזכיר שהרא"ש חולק ופוסק שמותר לבער חולין בשבת. נחלקו האחרונים בהסבר פסק הטור. הב"ח [ד"ה ארבעה עשר] מסביר, שהטור פוסק מעיקר הדין שמותר לבער חולין בשבת, אבל למעשה הוא אינו מביא פסק זה, אלא רק את המנהג שנהגו העולם לבער את כל החמץ מלפני שבת. הבית יוסף [ד"ה ארבעה עשר] מסביר, שהטור והרא"ש הבינו את פירושו של הרי"ף לסוגיה בדרך שונה. הרי"ף מפרש,

שלדעת רבי מאיר מבערין את הכל מלפני השבת, ולא משיירים מזון שתי סעודות. חכמים חולקים וסוברים "מבערין בזמנו", הכוונה שמשאירים מזון שתי סעודות לאכילת שבת, ואם נותרו מבערם בזמנם. רבי אלעזר בר צדוק סובר שמבערים את כל התרומה לפני השבת, ומהחולין משיירים מזון שתי סעודות. הרי"ף פוסק כרבי אלעזר בר צדוק, כיוון שדינו בחולין זהה לדינו של רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא [בהסברו של הבי"ש שני דברים דחוקים, אחד בלשון ואחד בסברא. הדוחק הראשון, מדוע הרי"ף אומר שהלכה כרבי אלעזר בר צדוק, ולא כחכמים, שדינם שווה לדינו של רבי אלעזר בן יהודה גם בחולין וגם בתרומה. הדוחק השני, שרבי אלעזר בר צדוק מחייב לבער את כל התרומה לפני שבת, ומתיר להשאיר מזון שתי סעודות מחולין].

לבעל המאור דרך שונה בהסבר שיטות התנאים. לדעתו מחלוקת התנאים אינה מחלוקת האם החמירו לבער מלפני השבת או הקלו לבער בשבת, אלא מחלוקת בגדר חיוב השבתת חמץ. רבי מאיר סובר כרבי יהודה שהשבתת חמץ בשריפה, ולכן תקנו חכמים לקיים מצות השבתת חמץ בערב שבת [כמו שבכל שנה מקיימים את מצות שריפת חמץ בשעה ששית, למרות שמהתורה מצותה רק לאחר חצות, כך בערב שבת "עשו לו שעת שתיים עשרה ביום י"ג שהוא ערב שבת כשעה ששית ביום י"ד ברוב השנים"]. חכמים סוברים שהשבתת חמץ בכל דבר, ולכן אף בערב פסח שחל להיות בשבת, יש לבער את החמץ דוקא ביום ארבעה עשר [משמע מדבריו, ששיטת רבי אלעזר בר צדוק היא כפי שהבינו שאר הראשונים].

בעל המאור פוסק, שהלכה כחכמים, שמבערים הכל בשבת, אבל מנהג העולם לבער לפני השבת [בעה"מ אינו פוסק כרבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא, כיוון שהוא מפרש שפסקו כמוהו ב"לאוכל" ולא ב"לבער"].

נחלקו הראשונים בדין חמץ שנשאר לאחר הסעודה. הרמב"ם [פ"ג ה"ג] כותב שמבטלו וכופה עליו כלי עד מוצאי יום טוב ראשון, ומבערו. ראשונים אחרים כותבים שיש לכלותו או להוציאו מרשותו. אכן דינו של הרמב"ם צריך עיון, מדוע לכפות עליו כלי, ולא לכלותו, והרי שיטת הרמב"ם שביעור חמץ בכל דבר המשביתו, וגם בשבת ניתן לפורר ולזרוק לרוח?

נחלקו הראשונים גם בדין שיירי חמץ. מהריטב"א [יג. ד"ה גמרא] משמע שגם החמץ וגם שיירי החמץ חייבים בביעור, ולכן אסור לעשות בשבת זו מאכלים שידבקו בקערה, ולא ניתן לבערם. מהרא"ש [שו"ת כלל כד סי' א] משמע ששיירי החמץ בטלים מעצמם, ואין עליהם חובת ביעור. הכלבו [סי' מח, ח ע"ג] כותב ששיירי הפתיתים צריכים ביטול, אבל הוא מביא את דברי רב האי גאון שהמנהג שלא לבשל דברים הנדבקים בקערה.

סיכום

נחלקו התנאים בדין ערב פסח שחל להיות בשבת, ונחלקו הראשונים בהסבר שיטתם: רבי מאיר - מבער הכל מלפני השבת.
רש"י, רי"ף, רמב"ן ורי"ן: משייר מזון שתי סעודות לצורך שבת, והשאר מבער מלפני השבת.

בעל המאור: משבית את כל החמץ לפני שבת, כדי לקיים מצות השבתת חמץ בשריפה. חכמים - מבער חמץ בזמנו. לרוב הראשונים: מותר להשאיר חמץ לשבת, שמא ימצא לום אוכלים. בעל המאור: יש להשאיר חמץ לשבת, כדי לקיים מצות השבתת חמץ בזמנו. בית יוסף בדעת הרי"ף: משייר מזון שתי סעודות לשבת, והשאר מבער בערב שבת. רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא - מבערין הכל מלפני שבת ומשיירין מזון שתי סעודות. רי"ף [אליבא דרמבן ור"ן]: עוסק בתרומה בלבד [מורה שחולין בזמנו]. רמב"ם, בעל המאור: מבערים גם תרומה וגם חולין מלפני השבת. חמץ שנשאר לאחר הסעודה. לדעת הרמב"ם כופה עליו כלי ומבערו במוצאי יום טוב, לדעת בעל המאור והגהות מיימוניות מבער אותו בשבת.

הלכה

השו"ע [סי' תמד סע' א] פוסק כדעת הרמב"ם, שיש לבער את החמץ לפני שבת, ולהשאיר מזון שתי סעודות. השו"ע [סע' ג] פוסק שאין לבשל לשבת מזון שנדבק בקערות. הרמ"א פוסק שאם בישל, והחמץ נדבק בקערות, מותר להדיחו מעט להעביר החמץ. את החמץ שנשאר יתן לגוי, כלב או יזרוק לבית הכסא, אם אינו יכול, יכסה עליו כלי ויבערו במוצאי יום טוב [משנה ברורה סק"א]. לגבי סעודה שלישית פוסק המשנה ברורה [סק"ח], שיאכל פירות, ועדיף לאכול בשר ודגים. הגר"א כותב שנכון לפצל סעודת שחרית לשתיים, כיוון שיש דעות, שניתן לאכול סעודה שלישית לפני חצות. בזמננו עסקו הרבה בדין זה, והציעו דרכים שונות לקיים מצות סעודת שבת, בשבת זו. חשוב לזכור שהמניע לחיפוש דרכים שונות מהדרכים המובאות בגמ', בראשונים ובשו"ע, אינו נובע מהידור בהלכה, אלא נובע מהרצון לנוחות בלבד.